

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

Як з'ясується, рання – істотно відмінна і за обсягом, і за характером опрацювання сюжету – редакція аналізованого оповідання Кониського, про яку, власне, і писав Глібов у листі від 4 липня 1863 р., збереглася в особовому фонді родини Грінченків – “Оповідання экс-старшини. І. Общественний бугай”²⁵. Цей автограф містить авторську вказівку на місце і час написання твору: Полтава, 1862 р. (Упорядники видання Глібова 1974 р. не могли використати матеріали ф. 170, оскільки вони стали доступними дослідникам на початку 1990-х рр.) Докладне зіставлення ранньої редакції з пізнішою, яку опублікував І. Франко, з'ясування характеру істотного доопрацювання тексту потребує спеціальної студії.

На підставі авторського датування ранньої редакції досліджуваного оповідання й аналізу листів П. Єфименка і С. Носа до Кониського, які постали у першій половині 1863 р.²⁶ (ці епістолярні матеріали не свідчать про його тогочасні епістолярні контакти з Глібовим) можна припустити, що як згадувані в аналізованому листі до Кониського від 4 липня 1863 р. подорожні нотатки, так і оповідання їхній автор надіслав для публікації на сторінках “Черниговського листка” ще з Полтави. Ці твори не з'явилися на сторінках тижневика – можливо, з огляду на те, що невдовзі після написання аналізованого листа – у серпні 1863 р. – у зв'язку з причетністю Глібова до справи землевольця І. Андрущенка тижневик було закрито²⁷.

Віктор Дудко (Київ)

²⁵ Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 170. – Спр. 559. – 3 арк.

²⁶ Див.: *Возняк М.* 1) З життя чернігівської громади 1861–3 рр. – С. 123 (лист С. Носа до Кониського від 14 квітня 1863 р.); 2) З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину: (Листування з Олександром Кониським рр. 1863–1867) // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 113–116.

²⁷ Докладно див.: *Шевелів Б.* Л. І. Глібов і тижневик “Черниговський листок” у процесі С. Носа, І. Андрущенка та інш[их]. 1863–1868 // За сто літ. – К., 1929. – Кн. 4. – С. 30–38; *Сиваченко М. Є.* Леонід Глібов і землеволець Іван Андрущенко // *Сиваченко М. Є.* Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – К., 1974. – С. 183–234.

ДО ЛИСТУВАННЯ ФЕДОРА ВОВКА З МИТРОФАНОМ ДИКАРЕВИМ

Автором у 2000-му році в часописі “Пам'ять століть” були опубліковані листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка¹, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України (№№ 1/4870, 1/2205-1/2226). Згодом був віднайдений ще один лист, який не був опублікований і міститься в цьому ж архіві². Цей лист був відокремлений від основного масиву листів Митрофана Дикарева до Федора Вовка і потрапив до підбірки матеріалів з українського весілля. Лист написаний 6 липня, старого стилю, 1895 року і адресований до Парижа, де в той час мешкав Федір Вовк. За час, що минув після публікації, автором у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України віднайдена також і частина зворотніх

¹ “Золоті зерна наукового пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарева) // Пам'ять століть. – 2000. – № 1–2. – С. 14–52.

² Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд Ф. К. Вовка. – № 131.

листів Федора Вовка до Митрофана Дикарева за період 1894–1895 рр.³, які підготовлено і здано до друку і пропонувані лист органічно входить у загальний контекст обопільного листування. На жаль, обсяг нашого повідомлення не дозволяє надрукувати всі знайдені листи, але автор вважає за потрібне принаймні завершити публікацію відомої йому натеper частини листування з боку Митрофана Дикарева.

Основну частину листа складає відповідь М. Дикарева на прохання Ф. Вовка, висловлене наприкінці листа від 7 березня 1895 р.: “Чи не могли-б Ви мені зробити, або кого попрохати зробити малюнок коровай, лежня, шишок, іншого роду хліба який печуть завчаси весілля?”⁴ Федір Кіндратович, досліджуючи українську весільну обрядовість, намагався отримати якнайбільше відомостей про різні аспекти весілля з різних місцевостей, де мешкали українці. Одним з таких регіонів і було українсько-російське порубіжжя, і зокрема, добре знайома Митрофану Дикареву Вороніжчина, де він мав, не зважаючи на від'їзд влітку 1893 р. на Кубань, розгалужену мережу кореспондентів. Отримавши відповідні відомості, Митрофан Дикарів переповів їх Федору Вовку, додаючи до цього власні біжучі новини та факти власної історії.

У публікації збережено мову оригіналу.

Лист М. Дикарева до Ф. Вовка⁵

Катеринодар, 18 липня 1895 р.

Дорогий земляче!

В своїм листі Ви прохали заслати Вам малюнки усякого хліба, що готується за для весілля⁶. В попереднім листі я ще не міг виконати Вашої прозьби, бо мині самому не було прислано тих малюнків. Тепер я можу де-що дати Вам. В слоб[оді] Тишанці Валуйського повіту печеться от що.

1. Коровай. Він підходе під паску. Для його розкачують прісний корж з вівсом; на той корж кладуть булку, а на неї навхрест два обручі з тіста, і уряжують її шишечками, приколюючи кожна до булки соломинкою. Виходе сплосна дрябчаста шишка. На коровай становлять “соску” або гільчасту вітку з вишні або з терену і квічають різноцвітними бумажками і сухозлотицею. На соску чіпляють дві ложки.

2. Лежень. Він продовгуватий, навзірець книща, а шишка така як на короваєві. На йому стоїть віточка вряжена кумачевими стьожками.

3. Перепієць за для покривання глечика з квасом, що носе дружка. Щоб зробити його, треба приготувати з тіста довгий, але не дуже широкий пасик і поробити на нім ножом зубці, як на гребінцеві. Тоді згорнуть його, як згортають полотно у сувій. Вийде шишка. В Хлестунівці Черкаського повіту у Київщині перепієць і

³ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. № 77. – Од. зб. 238–243.

⁴ Там само. – Од. зб. 242. – Арк. 2.

⁵ В листі є малюнок, де олівцем зображені весільні хлібці, що згадуються в тексті: I. Коровай, II. Лежень, III. Перепієць, IV. Хліб, V. Колосівка.

⁶ Про сучасний стан вивчення традиційного обрядового весільного хліба див. : *Борисенко В. К.* *Форми побутування весільного короваю // Народна творчість та етнографія.* – 1981. – 1981. – № 5. – С. 40-41; *її ж.* *Весільні обряди та звичаї на Україні.* – К., 1988; *її ж.* *Весільні звичаї та обряди // Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін.* – К.: ВНКЦ “Доля”, 1994. – С. 219–222.

зветься шишкою. Тільки там нею покривають не глечик, а мідну або бляшану кружку з квасом.

4. Звичайний хліб сватів. Він бережеться з самого сватання і до кінця весілля, поки будуть (у суботу) “кінці ховать”⁷, – тоді його ділять.

У Борисівці Валуйського повіту на гілочки вітки понамотують тіста, а самий коровай гарусом⁸ поперецьв'язують, калини понатикують. І гілочки попереплутають гарусом. – В Іллінці Бирюченськ[ого] пов[іту] коровай особливо не печуть, а купують у суміжній торгово-ремесній сл[ободі] Олексійовці крупичату булку і встромляють в булку вітку, що в неї гілочки пообмотувані тістом, або ж купують готову соску. На вітку чіпляють ситцеві або кумачеві стрічечки і бомажні квітки. – В Хлистунівці Черкаськ[ого] пов[іту] коровай роблять як паску: на булку кладуть навхрест два обручі, третім підперезують. Між обручами пристромлюють соломинками шишечки і голубці. Опроче того в середину, так само як і в Борисівці, кладуть вареник з вишнями та с калиною. – В Хлистунівці та Іллінці ложки не висять, а лежать на короваеві.

Лежня в Іллінці теж не печуть, а повертають на лежень куплену базарию булку. На цю булку вже не становлять ніякої покраси.

У Борисівці окрім коровай, що печеться без ніяких обрядів, печеться ще обрядовий “коровай” у суботу, на “вечоряни”. Він має форму круглого калача, і менший од коровай.

У Борисівці перепійці печуться кругленькі, через середину їх переходять навхрест два обручі. Шишки у Борисівці такі ж як перепійці у Тишанці, тільки трохи менші. Печуть їх і в Іллінці.

Щоб зробити калач, треба розкачати на качалки тісто, втрое сплести як косу, і обвести навкруги обручем. Зверху калач має вид овала⁹. Довжина 1–1 1/2 четверті, ширина 2 вершки¹⁰. Печуть їх в Іллінці.

У Хлистунівці печуть борону, копію з натуральної борони. До неї прив'язують чорний шовковий або простий шнурок. Борону дарують у неділю (день вінчання) хрещеному батькові молоді.

В слободі Попасні[й] Богучарського повіту чесна молода вряжає коровай червоними стрічками і капоною тоді, як вийде з коморі; коли ж молода не чесна та обмане всіх (не признається завчасу), коровай закутують ганчіркою. Глядіть ще в “Памяти[ой] кн[и]ге] Ворон[ежской] губ[ернії]”, в статі Ткачова¹¹.

В попереднім листі я просив Вас подати мені відомости про книжку Роуселот (Рабле) “Les modifications phonetique etc.”¹² Тепер не турбуйтеся, я знайшов що міні треба в каталозі фірми “Alphonse Pacard et fils”¹³.

⁷ Тут – в розумінні “завершувати справу”.

⁸ Гарус – різновид грубої вовняної тканини.

⁹ В листі зображено овал з горизонтальною більшою віссю.

¹⁰ Четверть – старовинна міра довжини, яка становила одну чверть аршина або чотири вершки (вершок – 4, 445 см).

¹¹ Ткачев Г. Этнографические очерки богучарского уезда // Памятная книжка Воронежской губернии на 1865/66 гг. – Воронеж, 1867. – 491 с. Про цю працю є згадка в “Бібліографії літератури з українського фольклору” Олександра Андрієвського” (К., 1930. – С. 179).

¹² В попереднім листі, від 5 травня, ст. ст., 1895 р., Митрофан Дикарив мав на увазі іншу книжку, а саме: Henry V. “Etude sur l’analogie en general et sur les formations analogiques de la langue grecque”. Paris, 1883. Див.: “Золоті зерна наукового пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарева) – С. 30.

¹³ Мається на увазі видавнича фірма “Альфонс Пікар і син”.

Пишу за-для Етногр[афического] Обозр[ѣнія]¹⁴ про Миколу угодника яко “великого Бога”¹⁵ і “самого вищого святого”.

В повитовім місті один з українців мавсь послати жінці М. П. Драгоманова¹⁶ телеграму з поводу його смерті. Начальник телеграфної контори попередив, що він повинен цю телеграму подати начальству. Бо має наказ всю кореспонденцію, що адресована кому-небудь з осіб, вписаних у його, подати начальству. Так ця телеграма і не була заслана. Міні здається, що й Ви, дорогий земляче, в “книгу”¹⁷, і що кожен мій лист до Вас перечитується “начальством”. А може й Ваші листи до мене попереду читаються начальством. Думаю так том, що раз, чув де-що про Вас, і, друге, “архангели”¹⁸ стрічались, коли я виїхав сюди з Вороніжа. Я опасувався, що мене вплутано в яку-небудь партійну сторію (бо тоді саме якась варохобья була в Харькові), але, слава Богу, все минулось благополучно. Очевидки “архангелам” треба було лиш знати, куди я дівся. Двадцять літ пройшло с того часу, як викинуто мене з школи за недоказане “державне злочинство”¹⁹ (!!!), але мені не дають спокою й досі: у Вороніжі підсилались до мене шпиги, підсилаються і тут.

Бувайте здорові і пишить.

Щиро прихильний до Вас

М. Дикарив.

Р[оку] 1895 липня 6.

Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд Ф. К. Вовка. – №. 131 – Арк. 1-4, 1 мал. Оригінал.

Валерій Старков (Київ)

¹⁴ “Этнографическое обозрение” – етнографічний журнал, який видавало етнографічне відділення Московського Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії у 1889–1916 рр. Виходив 4 рази на рік. У ньому публікувалось багато українського матеріалу, в т.ч. і праці Митрофана Дикарева.

¹⁵ В незакінченому вигляді праця “Великий бог Микола” побачила світ в посмертному виданні: Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології // Збірник Фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. 6. – Львів, 1903. – С. 1–258.

¹⁶ Михаило Петрович Драгоманов – видатний український вчений, громадський і політичний діяч, який помер в Софії (Болгарія) 8 червня, ст.ст., 1895 р.

¹⁷ Митрофан Дикарив прозоро натякає Федору Вовку, що відповідні інстанції, пам’ятаючи його антиурядове минуле, можливо, ще відстежують його.

¹⁸ Тут – співробітники охоронного відділення.

¹⁹ Мається на увазі виключення 1976 року Митрофана Дикарева з 3-го класу воронізької духовної семінарії “яко государственного преступника”. Див. попередній лист до Федора Вовка: “Золоті зерна наукового пізнання”... – С. 29.

ДО ПИТАННЯ ПРО БЛАГОДІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ СЕРЕД В’ЯЗНІВ КИЇВСЬКИХ ТЮРЕМ У 1920-х РОКАХ

Аналіз архівних джерел з історії Української автокефальної православної церкви дозволив виявити цікавий і досі невивчений аспект діяльності УАПЦ в період її існування у 1920-х рр. Мова йде про те, що з початку встановлення радянської влади в Україні арешти серед активістів українського церковно-визвольного руху стали звичайним явищем. Саме встановлення радянської влади призвело не тільки до зміни